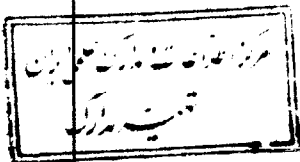

۲۴۵۳۹

اقتصاد زیرزمینی؛ تخمین و آثار آن بر کسری بودجه و سرمایه گذاری

بخش خصوصی طی سالهای ۱۳۷۴ - ۱۳۵۰

۱۳۷۷

پایان نامه ارائه شده به گروه اقتصاد

دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی

دانشگاه شهید بهشتی

برای دریافت دانشنامه کارشناسی ارشد

در رشته برنامه ریزی سیستمهای اقتصادی

توسط:

احمد رضا باقری گرمارودی

دکتر سید محمد علی کفایی

استاد راهنما:

مردادماه ۱۳۷۷

۲۴۵۳۹

۱۴۳۰/۲

تقدیم به:

آنان که راه دانش و پژوهش را بر من هموار ساخته‌اند

پدر مهربانم

مادر فداکارم

و تقدیم به دوست صمیمی و دلسوزم "مهندس افشین رحیمی"

که همواره مشوقم در امر ادامه تحصیل بوده است.

برگ تایید پایان نامه

عنوان پایان نامه: اقتصاد زیرزمینی؛ تخمین و آثار آن بر کسری بودجه و

سرمایه گذاری بخش خصوصی طی سالهای ۱۳۷۴ - ۱۳۵۰

نام دانشجو: احمد رضا باقری گرمارودی

دوره: کارشناسی ارشد رشته برنامه ریزی سیستمهای اقتصادی

این پایان نامه در جلسه ۱۳۷۷/۵/۱۸ با نمره ۱۹ و درجه عالی مورد تأیید

اعضاء کمیته پایان نامه، متشکل از استادان زیر، قرار گرفت:

دکتر سید محمد علی کفایی

استاد راهنما

امضاء:

دکتر عباس عرب مازار

استاد مشاور

امضاء:

محمد نوفرستی

استاد ناظر

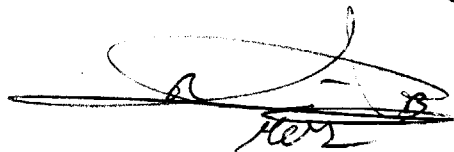
امضاء:

« اذعان »

مطالب ارائه شده در این پایان نامه توسط اینجانب در دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی در فاصله زمانی بهمن ماه ۱۳۷۵ تا مرداد ماه ۱۳۷۷ به انجام رسیده است، به استثنای کمکهای مورد اشاره در سپاسگزاری، محتوای این پایان نامه به طور کامل توسط خود اینجانب صورت گرفته است. این پایان نامه یا بخشی از آن برای دریافت هیچ مدرکی به این دانشگاه یا دیگر دانشگاهها ارائه نشده است.

احمد رضا باقری گرمارودی

مرداد ماه ۱۳۷۷

سپاسگزاری

در تکمیل این پایان نامه از نظرات و راهنمایی های بی دریغ بسیاری از اساتید و هم دوره های هایم بهره مند گردیدم که بدون ذکر نام فرد فرد آنها از ایشان کمال تشکر را دارم.

در این میان از زحمات اساتید محترم جناب آقای دکتر سید محمد علی کفایی به عنوان استاد راهنما و جناب آقای دکتر عباس عرب مازار به عنوان استاد مشاور، که از پیشنهادات و نظرات ایشان بهره مند بوده ام، سپاسگزاری می نمایم.

چکیده

عنوان پایان‌نامه: اقتصاد زیرزمینی؛ تخمین و آثار آن بر کسری بودجه و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی

طی سال‌های ۱۳۷۴ - ۱۳۵۰

نام دانشجو: احمد رضا باقری گرمارودی نام استاد راهنما: دکتر سید محمد علی کفائی

دوره: کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی سیستم‌های اقتصادی دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی

دانشگاه شهید بهشتی

تاریخ ارائه پایان‌نامه: مرداد ماه ۱۳۷۷

طی چند دهه اخیر در کشورهای در حال توسعه، سیاست‌های تعدیل و اصلاح ساختار اقتصادی از جایگاه خاصی برخوردار بوده است. در ایران نیز اصلاح ساختار مالی دولت جهت جلوگیری از روند رو به رشد کسری بودجه مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گرفته است. اما این مهم بدون توجه به شناخت ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد زیرزمینی امکان‌پذیر نمی‌باشد.

در مطالعه حاضر، حجم اقتصاد زیرزمینی همراه با مؤلفه‌های آن در ایران، طی سال‌های ۷۴ - ۱۳۵۰ برآورده شده است. مؤلفه‌های اقتصاد زیرزمینی، بخش فعالیت‌های داخلی، بخش واردات، بخش صادرات، بخش پس‌اندازهای ارزی (جایگزینی پول خارجی به جای پول ملی) و بخش دلالی بازار سیاه ارز در نظر گرفته شده است. روش حداقل مربعات معمولی (OLS) همراه با روش‌شناسی تانزی؛ جهت برآورد حجم اقتصاد زیرزمینی و آزمون علت و معلولی "انگل و گرانجر"، برای بررسی "ارتباط بلند مدت بین کسری بودجه دولت و تفاوت بین نرخهای رشد اقتصاد زیرزمینی و رسمی" و "ارتباط بلند مدت بین سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و اقتصاد زیرزمینی و رسمی" مورد استفاده قرار گرفته است.

نتایج، حاکی از گسترش ابعاد اقتصاد زیرزمینی در کشور می‌باشد. وجود نرخهای متفاوت رسمی ارز که بنابر سیاست‌های دولت تعیین می‌شدند، بازار سیاه و غیر قانونی ارز را نیز به همراه خود داشته است و این یکی از عوامل گسترش ابعاد اقتصاد زیرزمینی در کشور بوده است. علاوه بر این، وجود ارتباط بلند مدت بین کسری بودجه دولت و تفاوت نرخهای رشد اقتصاد زیرزمینی و رسمی می‌تواند به سبب ناتوانی دولت در جهت شناسایی نسبتاً کامل فعالیت‌های مشمول مالیات و در نتیجه افزایش فشار (بار) مالیاتی بر گروه‌های خاصی از اقشار جامعه باشد. تشدید انگیزه فرار از مالیات به دلیل فوق همراه با تاخیر در پرداخت‌های مالیاتی، در کنار بهره‌مندی همزمان بخش زیرزمینی از فواید مخارج دولت منجر به وخیم شدن کسری بودجه شده است. از طرفی بهره‌مندی اقتصاد زیرزمینی از افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و عدم بهره‌مندی سرمایه‌گذاری بخش خصوصی از گسترش اقتصاد زیرزمینی در بلندمدت می‌تواند نشانه‌ای از انحراف سرمایه‌گذاریها به سمت اقتصاد زیرزمینی باشد که به دلیل افزایش بار مالیاتی بر گروه‌های خاصی از اقشار جامعه و وضع مالیات‌های خاص برای تأمین مالی کسری بودجه موجب تخصیص مجدد منابع از اقتصاد رسمی به سوی اقتصاد زیرزمینی شده است. این امر خود به دلیل افزایش هزینه‌های پنهان‌کاری، عدم بهره‌مندی واحدهای شرکت‌کننده در اقتصاد زیرزمینی از مزیت‌های تولید در مقیاس وسیع و عدم دسترسی این واحدها به بازارهای مالی پیشرفته موجب کاهش کارآئی در اقتصاد خواهد شد.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

سیاسگزاری

چکیده

فصل اول: کلیات

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۲-۱- طرح مسئله و اهمیت موضوع ۷
- ۳-۱- هدف از انجام تحقیق و فرضیه‌های آن ۱۵

فصل دوم: روشهای برآورد حجم اقتصاد زیرزمینی

- ۱-۲- محاسبه انواع نسبت نقد ۱۹
- ۲-۲- نسبت نقد تعدیل شده (تصحیح شده) ۲۷
- ۳-۲- برآورد حجم نقل و انتقالات ۳۲
- ۴-۲- برآورد حجم اسکناس‌های درشت در گردش ۳۶
- ۵-۲- برآورد اختلاف بین درآمدهای مشمول مالیات و اقلام درآمد ملی ۳۹
- ۶-۲- برآورد اختلاف بین درآمد و هزینه در سطح کل کشور ۳۹
- ۷-۲- برآورد اختلاف بین درآمد و هزینه خانوار ۴۰
- ۸-۲- مطالعه بازار کار ۴۴
- ۹-۲- روش علت‌یابی ۴۶
- ۱۰-۲- روشهای مستقیم اقتصاد خرد ۴۸

۱۱-۲- روشهای متفرقه ۵۱

فصل سوم: مروری بر تحقیقات انجام شده

۱-۲- تحقیقات انجام شده در کشورهای پیشرفته ۵۴

۱-۳- الگوی کیگان برای آمریکا (۱۹۵۸) ۵۵

۲-۱-۳- الگوی تانزی برای آمریکا (۱۹۸۰ و ۱۹۸۳) ۵۶

۳-۱-۳- الگوی ماتیس برای انگلستان (۱۹۸۲) ۶۰

۴-۱-۳- الگوی کرچگاسنر برای آلمان غربی (۱۹۸۳) ۶۳

۲-۲- تحقیقات انجام شده در کشورهای در حال توسعه ۶۵

۳-۳- تحقیقات انجام شده در ایران ۶۸

فصل چهارم: تدوین و برآورد الگو

۱-۴- روش شناسی برآورد ۷۳

۲-۴- شرحی بر داده‌های آماری ۸۸

۳-۴- برآورد الگو و ارائه نتایج ۹۸

۱-۳-۴- آزمون ریشه واحد بر روی متغیرهای الگو ۹۸

۲-۳-۴- برآورد ضرائب الگو ۱۰۱

۳-۳-۴- آزمون چاو ۱۰۳

۴-۳-۴- تفسیر ضرائب الگو ۱۰۴

۴-۴- پیش‌بینی نسبت نقد (CPD) ۱۰۷

فصل پنجم: برآورد حجم اقتصاد زیرزمینی و بررسی آثار آن بر اقتصاد کشور

- ۱-۵- برآورد حجم اقتصاد زیرزمینی و مؤلفه‌های آن ۱۱۰
- ۲-۵- مقایسه ابعاد اقتصاد زیرزمینی رسمی ۱۱۷
- ۳-۵- بررسی ارتباط بین حجم اقتصاد زیرزمینی و کسری بودجه دولت ۱۲۳
- ۴-۵- بررسی ارتباط بین حجم اقتصاد زیرزمینی و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی ۱۳۹

فصل ششم: خلاصه و نتیجه‌گیری

- خلاصه و نتیجه‌گیری ۱۵۰
- منابع و مأخذ ۱۵۷
- پیوستها ۱۶۶

فصل اول

کلیات

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

نگاهی کلی به روند تغییرات وجه نقد سرانه در جریان^(۱) در اقتصاد ایران در فاصله سالهای ۱۳۷۴ - ۱۳۵۰، نشان می‌دهد که مقدار این متغیر بشدت افزایش یافته است. این وضع به رغم تأثیرهای تورمی، نقدی شدن فزاینده اقتصاد کشور را نشان می‌دهد. هر چقدر فعالیتهای اقتصادی تمایل بیشتری به استفاده از وجه نقد نشان دهد، امکان وجود فعالیت‌هایی که قابل کنترل و هدایت نیستند، بیشتر خواهد شد (خلعت‌بری، ۱/۱۳۶۹: (۲) ۵). در نمودار (۱-۱) روند تغییرات وجه نقد سرانه در طول دوره ۱۳۷۴-۱۳۵۰ ارائه می‌شود. باتوجه به گسترش روزافزون نظام بانکی و بهبود خدمات ارائه شده توسط بانکها در دو دهه گذشته در کشور، انتظار می‌رفت که این متغیر روندی نزولی داشته باشد ولی مشاهده می‌شود که این متغیر روندی به شدت صعودی داشته است.

یک سؤال اساسی این است که مزیت وجه نقد بر سایر وسایل پرداخت به ویژه چک چه می‌باشد؟ یک جواب منطقی می‌تواند در قابلیت پنهان نگه‌داشتن معاملات نقدی باشد، چرا

۱- Per-capita currency in circulation

۲- عدد بعد از: صفحه زیربط را نشان می‌دهد.

که چک را می‌توان به نحوی ردیابی کرد (کیگان^(۱)، ۱۹۸۵).

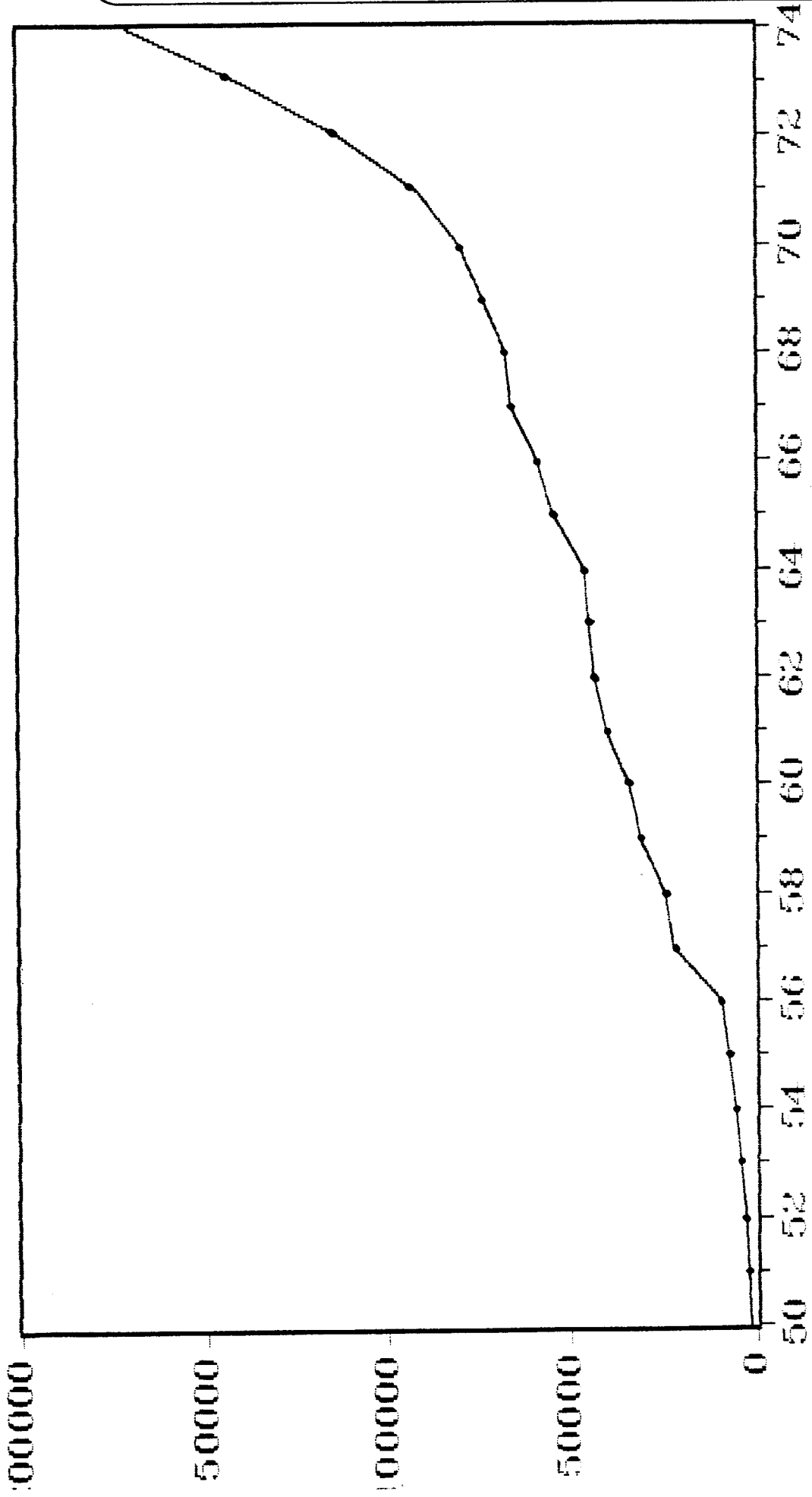
در ایران، در برخی از سالها دولت با کسری بودجه جدی روبرو بوده است. همچنین بنظر می‌رسد که کلیه تلاشها در جهت بالابردن درآمدهای دولت از راه دریافت مالیات بیشتر با مشکلات پیچیده‌ای مواجه است. در شرایط کمبود شدید منابع درآمدی برای بودجه عمومی کشور که عملاً باعث عوارض نامطلوب اقتصادی - اجتماعی از جمله کاهش کمی ارائه خدمات ضروری اجتماعی (آموزشی، بهداشت و درمان و ...) و نزول شدید کارائی این خدمات، افزایش بی‌رویه نقدینگی و ایجاد تورم زیاد و بالارفتن شدید نرخ تورم بالقوه می‌شود، لازم است تمهیدات لازم برای افزایش سریع وصولیهای مالیاتی و در حقیقت اجرای مؤثرتر قوانین مالیاتی موجود اندیشیده و قاطعانه به‌کار گرفته شود.

باید تأکید کرد که علت عمده عدم وصول مالیاتهای قانونی، بیشتر عدم کارائی سازماندهی فعالیتهای مربوط به تشخیص و وصول مالیاتها و طبیعت فعالیتهای خدماتی در شرایط جنگ و تحریم اقتصادی می‌باشد. مشکل عمده در مورد اول، پراکنده بودن امکانات محدود تشخیص و وصول مالیاتی در دسترس وزارت امور اقتصادی و دارایی در زمینه‌هایی بسیار متنوع و با بازدهی مالیاتی محدود است.^(۲) مشکل عمده مورد دوم، در این مسئله خلاصه می‌شود که قسمت قابل توجهی از معاملات و فعالیتهای اقتصادی در بخش خدمات دولتی در شرایط خاص اقتصاد کشور به شکلهایی صورت می‌پذیرد که بسادگی برای دست اندرکاران نظام مالیاتی کشور قابل تشخیص و ارزیابی دقیق نیست. لذا نمی‌توان انتظار داشت که حتی در صورت تجهیز کامل نظام تشخیص و وصول

۱- Cagan

۲- به‌عنوان مثال، در سال ۱۳۶۲ بیش از یک میلیون پرونده مالیاتی مشاغل وجود داشته و کل دریافتی مالیاتی از این پرونده‌ها فقط در حدود ۲۲ میلیارد ریال (متوسط مالیات دریافتی از هر پرونده ۲۲۰۰۰ ریال) بوده است. در حالیکه محاسبات مندرج در این گزارش نشان می‌دهد که کل پرونده‌های عمده مالیاتی کشور احتمالاً در حول و حوش یکصد هزار پرونده است و امکانات موجود باید بر بررسی این پرونده‌ها متمرکز باشد (عظیمی، ۱۳۷۲: ۳۰۴).

شماره (۱-۱) وجه نقد سرانه در جریان (هزار ریال)

مآخذ: بخش ضمیمه، صفحه (۷۵۲)

CCN

مالیاتی (که عمدتاً برای شرایط غیر جنگی - غیر اضطراری سازمان یافته است) نیز بتوان مالیاتهای قانونی را تمام و کمال دریافت کرد. با این وجود در نظام مالیاتی فعلی کشور، مشکلات زیادی از نظر قوانین و مقررات مالیاتی شامل نرخها و منابع مالیاتی و مقررات مربوط به قدرت وصول مالیاتی وجود ندارد و با توسل به قوانین و مقررات موجود در صورتیکه بتوان مسائل فرهنگی و مسائل مربوط به تشخیص و شناسایی فعالیتهای مشمول مالیات^(۱) و شیوههای وصول را حل کرد، می توان به افزایش سریع درآمدهای مالیاتی امیدوار بود (عظیمی، ۱۳۷۲: ۳۱۳).

وجود قوانین و مقررات دست و پاگیر، بالابودن نرخهای مالیاتی، بالابودن بار مالیاتی بر گروههای خاصی از اقشار جامعه، تعدد ارگانها و مؤسسات دولتی، دخالتهای مقطعی دولت در امر تجارت خارجی و بازار ارز، سهمیه بندی خواربار و کالاهای مصرفی اساسی همراه با نظام توزیع کوپنی، اعطای امتیازات ویژه به بنیادها و اعضای آنان، در اختیار داشتن بخش عمده تولیدات داخلی و پیاده کردن نظام قیمت گذاری دولتی، خرید و فروش فرآورده های کشاورزی بر مبنای قیمت های رسمی دولتی، پیاده کردن نظام چند نرخ ارز بین مؤسسات و بنگاههای دولتی و امثالهم نظر ما را به عارضه ای جلب می کند که در ادبیات اقتصادی به آن اقتصاد زیرزمینی^(۲) (یا سایه ای)^(۳) گفته می شود.

شرایط کلی اقتصاد کشور، نشان می دهد که تورم در ابعاد گسترده ای وجود دارد و به تدریج پایدار شده است. وجود متوسط ۲۱ درصد تورم در سالهای بعد از انقلاب اسلامی، ارقام منتشر شده تورم را از حالت غیرقابل پیش بینی به تورم قابل پیش بینی تبدیل نموده است. افراد مختلفی با توجه به قدرت پیش بینی خود از جمله معامله گران ارز، طلا و کالاهای اساسی مصرفی از آن سود برده اند.

۱- Taxable Activities

۲- Underground or subterranean Economy

۳- Shadow Economy